

Om Poul Engbergs forfatterskab

Af Jens Peter Ægidius

Poul Engberg er formentlig først og fremmest kendt i såkaldte »folkelige kredse« – som gammel højskolemand, ja som noget af en nestor eller »grand old man« for i hvert fald den del af den danske højskoleverden, der stadig bekender sig til arven fra Grundtvig. Hvad der her skal omtales af hans mangeårige virke inden for »Grundtvigheden«, er det forfatterskab, han har udfoldet især i årene efter at han forlod aktiv tjeneste i højskolen i 1973, på forbavsende vis langt op i sin høje alderdom, hvor pennen endnu ikke, trods hans fyldte 93. år, er faldet ham af hånden. Det indtil nu seneste udspil kom i august 2000 i skikkelse af et lille hefte: *Ord til tiden*, en opsang i form af tre artikler til højskole, kirke og det danske folk, imod globalisering, europæisering og sækularisering af folkeligheden. Den herved henstillede liste over forfatterskabets titler kan ingenlunde gøre krav på at være udtømmende.

Teoretisk kan der vel komme en hvilken som helst slags litteratur fra en »afdanket« højskolemand; men undre kan det dog ikke, om det bliver noget i retning af »folkelige foredrag« – det som gennem mange år er flydt fra hans mund i højskoleforedragssale og fra forsamlingshustallerstole og deslige steder – som på hans ældre dage flyder fra hans pen, nu da han ikke længere har samme direkte adgang til et publikum, han kan henvende sig mundtligt til.

Som det her er skrevet, antyder det, at det er vanens magt som er på spil: at de samme tanker højskolemanden har gået og tumlet med i sin foredragsforberedelse, arbejder videre i hans hoved og nu søger sig en anden måde at ytre sig på. I og for sig er der jo intet odiøst i det. P.E.'s alderdomsforfatterskab – påbegyndt i hans 68. eller 69. år og muligvis endnu ikke afsluttet nu da han går i sit 94. år – kan også med rimelighed anskues som højskolemandens testamente til en samtid, der ser ud til stadig at behøve hans budskab, og til en eftertid som måske gør det endnu mere.

Hovedparten af dette forfatterskab – og for den sags skyld kunne man godt tage P.E.'s debut på forfatterbanen, den 275 sider store *Romantikken og den danske Folkehøjskole. Bidrag til en folkelig Livsforståelse* (fra 1940) med – falder inden for genren essayistik, mere præcist: kulturkritik, debatlitteratur. Dertil følger sig en skildring – eller to? – af hans eget levnedsløb inden for højskolen og de frie menigheder, og som et direkte produkt af hans virke som »mytologisk« højskolemand

og valgmenigheds- og frimenighedspræst: 2-3 bind med mytefortællinger og prædikener.

Som baggrund for det hele står P.E.'s livslange trofaste discipelforhold til Grundtvig med stadig Grundtvig-læsning og Grundtvig-brug, som ikke synes at være ham nogen begrænsning eller ufrihed, men som han bevæger sig i som en fisk i vandet, og hans 50-årige venskab med »den folkelige stridsmand«, forfatteren *Jørgen Bukdahl*, som vistnok også står bagved som den, der i sin tid har opmuntret P.E. til at ytre sig skriftligt. P.E.'s bøger kan betragtes som lige så mange bud – i årenes løb kastet ind i den standende debat – på, hvorledes Grundtvigs syner og tanker kan udmøntes i det 20. og 21. århundrede, ham, om hvem *Bjørnstjerne Bjørnson* digtede ved hans død:

Ligesom vølven i Nord-folkets gry
steg over sagnenes vande,

---

sådan i Nord-folkets nytid han står,

---

synerne efter som solskyer står

over de havslagne lande; -

Nord-folkets udsigt i tusinde år

skal de rande.

For Poul Engberg – og vel ikke alene for ham – er Grundtvig profeten, hvis syner stadig udfylder den nordiske synsrand, ja, mere end det: de har en universel rækkevidde, de har bud til alle folkeslag og dermed et verdenshistorisk sigte. Den tanke, at *folkeligheden*, sådan som Grundtvig opfattede den og prægede begrebet dybt ind i det danske sprog, i sit væsen er universel: fordi den går ud fra den grundsandhed, at mennesket, dvs. ethvert menneske og derfor også ethvert folkeslag, er skabt i Guds billede og således i fødsels gave har fået skænket en guddommelig opgave, et guddommeligt mål for sin tilværelse – denne tanke, som tog form hos Grundtvig og siden er blevet, mere eller mindre, annammet af de nordiske folk, således at nationale problemer/mindretalsproblemer ikke her i Norden som ellers så mange andre steder i Europa og i verden tilspidser sig i skarpe og blodige modsætninger, den er, ifølge P.E., Danmarks og Nordens *budskab og gave* til Europa og til Verden, nu mere aktuell og nødvendig end nogen sinde.

Folkenes frigørelse i Norden: nationale eller sociale mindretals frigørelse i forhold til en magtfuld elite: færinger med deres færøske sprog i forhold til det danske styre, den islandske frigørelseskamp i forhold til det danske styre frem til den fulde selvstændighed i 1944, norske dialekttalende bønder i forhold til en dansksproget overklasse, fra midten af 1800-årene nynorsken over for bokmålet; de finsksprogede finner i forhold til en svensksproget overklasse, dansktalende sønderjyder i forhold til en tysktalende overklasse og et tysksproget embedsværk; i dag danske sydslesvigere over for et tysktalende flertal og et tysk statsstyre – at skildre dette historisk og påpege det i sin samtid har været et hovedtema for P.E. i hans aktive tid som højskolemand, og er forblevet det i hans forfatterskab: i *Den danske sag. Folkelighed og kristendom hos Grundtvig 1845-55* (1977) udforsker P.E. tankens vækst og udfoldelse hos Grundtvig i dens mange aspekter i den pågældende periode, hvor Grundtvig i sin samtidige danske sammenhæng fik lejlighed til på forskellige felter at drage konsekvenserne af den tanke, som allerede langt tidligere var spiret frem hos ham. Her gælder det først og fremmest *dansk* folkelighed, bevidst erkendt, taget til hjerte, forsvaret og udfoldet som det nødvendige, givne vilkår for åndeligt liv og vækst hos danske mennesker; men tankens universelle perspektiver ud over danske forhold er også til stede. Det er forholdet mellem folkelighed og kristendom, som Grundtvig allerede i 1837 udtrykte i den enkle formel »Menneske først og kristen så ...«, der er det centrale tema: det dobbelte forhold »at de både klart bør adskilles og dog hører dybt sammen«. Men netop det giver anledning til at få belyst folkeligheden i sig selv som et nødvendigt vækstvilkår for åndeligt liv, altså også for modtagelsen af den kristne tro. Bogen, der ikke pranger med et udsøgt ydre eller syner meget i stabelen af P.E.'s bøger, er ikke desto mindre central i forfatterskabet, bl.a. fordi den så grundigt gennemspiller – med dokumentation i form af nøjagtige kildehenvisninger, så den med føje kan regnes som hørende til Grundtvig-forskningen – et gennemgående tema i forfatterskabet.

I en anden bog, som jeg også vil betegne som central i forfatterskabet, er folkeligheden i den grad blevet hovedtema, at den har bemærget sig selve titlen: *Den gådefulde folkelighed* fra 1995. Her er det sin – og vor – egen samtid og dens spørgsmål under en række forskellige vinkler, P.E. lader belyse ud fra folkelighedstanken. Når han taler om en »gådefuld« folkelighed, så ligger der både – formoder jeg – deri: at han vil søge at gøre rede for de tanker, der ligger bag den megen tale om folkelighed – som mange måske føler de ikke rigtig forstår –, men også det:

at folkeligheden i sig selv er en gåde; den rummer i sin kerne selve livets gådefuldhed, som først efterhånden forklares og først når sin endelige forklarelse ved historiens ende. For os danske er folkelighed »selve livet i dansk skikkelse og sprog.« Ikke noget man kan få et fast greb om eller tvinge frem, kun i frihed folder den sig ud og lever, og aldrig som en abstrakt idé. Den har nok et åndeligt udspring, men vi kender den kun iklædt kød og blod i et legeme som kaster skygge. Kærlighed er forkærlighed hævder P.E. – med Grundtvig –, forkærlighed for det man kender, det nære: måske kontroversielle ord for en kosmopolitisk humanisme, hvis evangelium er FN's menneskerettighedscharter; men folkeligheden er universel ad en anden vej, nedefra så at sige, idet den i al sin mangfoldighed af jordiske skikkelser overalt har samme guddommelige udspring.

I en række kapitler om »folkelighed og poesi«, »folkelighed og historie«, »folkelighed og det nationale« og »folkelighed og politik« kastes der ud fra grundtanken lys over aktuelle forhold inden for en række områder, som berører både særlige danske forhold og en større verdensforhold, og fra tid til anden udmønter sig i forslag som kan forekomme ganske radikale i en 90-årig grundtvigianers mund/pen, men som i virkeligheden må opfattes som logiske konsekvenser af hans grundholdning. Til kristenhed og folkekirke siger han: »Frygt ikke nyreligiøsitet, tag den som et udtryk for folkehjertets længsel efter evighed og kærlighed, – og tal med den!« »Afskaf præsteløftet og sæt på den måde præsterne fri til at tale ud af deres eget hjerte, snarere end ud af den foreskrevne lære; og lad dem så komme ned fra prædikestolen, ned på gulvet til deres medkristne.« »Vær i det hele taget ikke bekymrede for kristendommens plads i folket, men snarere for om det møder den poetiske livsoplysning – selv om den er hedensk – som holder hjerterne åbne for livets storhed.« Det bør ikke bare hedde »Menneske først, og kristen så ...«; men dertil bør føjes: »... og menneske sidst.« Og: »Bring generationerne sammen, på ny, dvs. få de gamle ud af ældre-ghettoen, så børn og unge kan nyde godt af deres historiefortælling.« »Forstå at det at være dansk ikke er et særpræg, eller et sæt værdier, men *en myte* der sætter et poetisk mål for folkets historiske stræben.« Et mål eller en opgave som P.E. sammenfatter, med andre af de gamle højskolemænd, i ordet »mildhed«.

Den danske folkelighed, som havde sin store grødetid i årtierne efter nederlaget i 1864, men har sin store andel i hvad Danmark er blevet til: et demokratisk velfærdssamfund, den er i dag *Det glemte land*, som en

anden titel lyder (fra 1997). P.E. peger her på vigtige træk i vores folkelige historie som mere eller mindre er gået i glemmebogen, og minder om, at den folkelige vækkelse, som begyndte i Nordslesvig o. 1840, og som førte så meget med sig, var noget afgørende andet end en opblomstrende nationalisme af den art som lever af fjendebilleder, sådan som nogle historikere i dag vil gøre den til.

I den historie har danskheden i Sydslesvig været »det glemte land«, og er det også i dag. Fordi de danske sydslesvigere ikke har gjort det danske folkelige fællesskabs historie med, mangler de i vid udstrækning, siger P.E., den folkelige myndighed, som det menige folk i Danmark, også i Nordslesvig/Sønderjylland, har levet og kæmpet sig til. I en diskussion mellem danske sydslesvigere, som P.E. refererer i bogen kommer bl.a. det synspunkt frem – som formentlig har P.E.'s tilslutning: at i virkeligheden burde de danske i Sydslesvig, som den del af det danske folk de er, have deres valgte repræsentant i det danske folketing. Men glemslen er altså nu om dage udbredt i vide kredse, derfor bør »den folkelige myte fortælles på ny«. Dér hvor det sker skimter han morgenslys.

I *Halvgudelivet i dødningsesal* med undertitlen »Træk af folkehøjskolens indre historie« (1988) fortæller P.E. »mytologisk« netop denne folkelige myte: dansk folkeligheds historie fra oldtid til nutid, men med hovedvægten på folkehøjskolens historie i de sidste 150 år. Bogens titel er som bekendt taget fra en verselinje i Grundtvigs »De levendes Land«; meningen med at bruge udtrykket her er at henvise til den tanke, som var fremherskende hos folkehøjskolens pionerer, der jo fortalte de nordiske myter for deres tilhørere, og, som her hævdede, også hos »vore hedenske forfædre i vikingetiden« som skabte myterne: at mennesket er af guddommelig rod, skabt i Guds billede (denne ordlyd fra GT's skabelsesberetning) så det kan »med guderne tale og sjunge.« Og det gælder ikke blot det enkelte menneske, men også de folkelige fællesskaber som Jordens mennesker naturligt grupperer sig i. I den krise og rådvildhed, som i disse år råder i folkehøjskolen og i folket sely, vil det give ny inspiration og ny styrke at vende tilbage til »det mytiske ord om, at det guddommelige lever og virker i alle menneskers liv og historie.« »Menneskelivet som et halvgudeliv er derfor det umistelige løsen for en højskole, der sætter folke-*ligheden* som sit mål.«

Hvad det historiske angår, vil sikkert mangan faghistoriker rynke på næsen og tale om usikkerhedsmomenter og nødvendige forbehold, som der springes let hen over, og om tilsnigelser, uvederhæftighed og udoku-

menterede påstande. Usårlig over for den slags kritik er P.E. vel ikke; men mytologen/mytefortælleren færdes i et andet rum end faghistorikeren, et rum hvor det gælder historien som drivende kraft i den nutidige eksistens; for myten er det afgørende: om den »slår an«, om den finder genklang i folkehjertet. Det er i den sammenhæng, P.E. taler og skriver. Bogen bør kunne danne udgangspunkt for overvejelser om højskolevirksomhed netop nu, ved et nyt århundredes begyndelse.

Endnu et tema, som P.E. føjer til den »folkelighedsmyte« som er hans hovedbudskab, møder vi i adskillige af bøgerne fra de seneste 25 år: den tanke nemlig, at »det hellige Rusland«, ja, hele det ortodokse Østeuropa, har noget at bidrage med i en europæisk kulturkamp imod det romersk prægede Vestens rationalisme, materialisme og individualisme, som en forbundsfælle for den nordiske folkeoplysning og folkelighedsmyte. Flere steder fortæller han om sit møde med repræsentanter for den russiske kirke ved et verdenskirkemøde i Indien i 1963, om den inspiration det gav ham og om det slægtskab, han mener at finde mellem det østlige kirkesyn og samfundssyn og Grundtvigs tanker om kirke og folk. Mest direkte og indgående behandler han dette tema i en lille bog fra 1993: *Grundtvig mellem Øst og Vest. Mellem Sofia og Ratio*¹. I en række kapitler går han nærmere ind på den østlige kirkes tradition og kirkesyn fra oldkirken frem til nutidens ortodokse kirke, undersøger Grundtvigs »kirkelige anskuelse« og dens oldgræske rødder, finder slægtskabstræk imellem dem, og dermed også en modstilling til den kirkelige udvikling i Vesten fra Romerkirken over Reformation og sækularisering – frem til i dag, som er en udfordring for den folkelige livsoplysning i Grundtvigs efterfølgelse. P.E. erklærer sig ligefrem enig med den ortodokse kirke i dens kritik af '*filioque*' – det som for næsten tusind år siden førte til det endnu uhelede brud mellem den vestlige og den østlige kirke: »afvisningen af Jesu ligestilling med Gud forekommer mig at være mere menneskelig end konstruktionen af en oprindelig treenighed.« Også Ruslands folkelige historie med dens splittelse mellem »zapadniki« og »narodniki«/ marxister og slavofiler, hvor den russiske folkesjæl ifølge P.E. dog har bevaret en eksistentiel livsopfattelse, en ikke-romersk retsopfattelse, der hviler på en »indre sjælelig balance«, en åbenhed for indlevelse, og som ikke kender til det skel mellem åndeligt og materielt, som er så skarpt for vestlig tankegang; som værdsætter fællesskabet som noget der er offer værd – alle disse træk gør »det hellige Rusland«, for så vidt hele det ortodokse Østeuropa, til en oplagt forbundsfælle for den folkelige livsoplysning, som Grundtvigs disciple

kæmper for, og som jo også har sin kirkelige front imod ufolkelige træk i folkekirken. »Nu venter vi på kosakkerne og Helligånden!« udråber han med den franske kulturkritiker Léon Bloy (1846-1917).

Samme konklusion møder vi i *Folkenes Europa* (o. 1990, u.a.), med bidrag foruden af P.E. også af Henning Eichberg. P.E. argumenterer her imod EF, som han betegner som forvalter af »den romerske arv« i europæisk historie. Som så ofte før bringer han her på ny Grundtvig på banen, som den, der vel mere end nogen anden har kæmpet, talt og skrevet imod den ufolkelige romerånd. og drømt om et »folkenes Europa«, frigjort fra Rom. Hvad der i folkelig henseende langt hen ad vejen er virkeliggjort i Norden, siger P.E., bør også virkeliggøres i Europa. Der er en anden vej end den romerske vej om ad en stor og magtfuld unionsdannelse: »Folkeligheden er den stærkeste historiske kraft i verden i dag.« Men da må »det hellige Rusland« være med; derfor »venter vi ... o.s.fr.«

Omtrent fra samme tid er *Grundtvig og det nye Europa* (1990), skrevet efter »Murens Fald« og omvæltningerne i Østeuropa, men før den tyske genforening og Sovjetunionens opløsning, hvilket den som indlæg i den aktuelle politiske debat i høj grad er præget af. I den forstand kan man sige, at historien har overhalet den. På samme måde har virkeligheden i nogen grad overhalet hans polemik imod det indre marked og den europæiske monetære union, som jo nu er realiseret. Alligevel er skriftet værdifuldt, fordi det trækker de større linjer i den historiske udvikling op på en måde, man ikke ellers er vant til i dagens debat. Det danske folkelige oprør mod den europæiske elitekultur ud fra Grundtvigs historiesyn, det er indlæggets kernetanke, som han anlægger på den forhåndenværende europæiske situation, hvilket fører til et ganske skarpt, tankeklart angreb på den europæiske unionsdannelse med dens indre marked og møntunion, ensretning og folkestyre-forfald. Folkestyre forudsætter folkefællesskab, og egentligt folkefællesskab kan vi jo ikke, mener P.E., have med det halve eller hele Europa. Og på ny fremfører han sin tanke om »det hellige Rusland« som en forbundsfælle for det folkelighedssyn, som er Nordens bidrag til det nye Europa. Modigt bliver denne enlige stemme ved med at tale Roma – det stadig magtfuldere EU – midt imod og at holde den grundtvigske vision op imod den europæiske drøm om en ny »Pax Romana«.

Til sidst vil jeg korteligt omtale den lille, fine bog *Foran muren. Frugter ved vintertid* (1989). Fin er bogen i sit fornemme udstyr fra Poul Kristensen i Herning – det gælder iøvrigt de fleste af udgivelserne efter

1986, adskillige af dem med illustrationer fra P.E.'s gode ven Sven Havsteen Mikkelsens hånd –, men også indholdsmæssigt. Der er tale om, hvad man kunde kalde en lille samling »folkelige prædikener«, hvori P.E. endnu en gang »kridter banen af« omkring folk og kirke, især i Danmark, endnu en gang bekender sig til poesien som »den inderste drivkraft i historien«, til Grundtvigs folkelighedstanke, til »det hellige Rusland«. Titlen hentyder til den af Grundtvig meget yndede Haddingmyte med dens udtryk for en udødelighedstro, og undertitlen til en verselinje af Grundtvig: »Finest frugt om vintertide / bære de for Gud« – hvor »de« hentyder til dem, der som poder fra Herrens »drivehuse« er udplantet »i det fri hvor storme suse«. Denne kategori vil nok P.E. regne sig selv til, og jeg finder at han har ret.

Note

1. Anmeldt i *Grundtvig-Studier* 1994 af Hellmut Toftdahl.

Skrifter af Poul Engberg:

- Romantikken og den danske Folkehøjskole. Bidrag til en folkelig Livsforstaaelse* (1940) 275 sider.
Grundtvig og videnskaben (sammen med J. Bukdahl; 1945).
Den danske sag. Folkelighed og kristendom hos Grundtvig 1845-55 (1977) 92 sider.
Grundtvig og det folkelige oprør (1980).
Et højskoleliv. Fra Askov til Rønshoved (1983).
Myter og prædikener (1986).
Halvgudelivet i dødningsal. Træk af folkehøjskolens indre historie (1988) 112 sider.
Foran muren. Frugter ved vintertid (1989).
Folkenes Europa (sammen med Henning Eichberg; 1990).
Grundtvig og det nye Europa (1990).
Jørgen Bukdahl - den folkelige stridsmand (1991).
Grundtvig mellem Øst og Vest. Mellem Sofia og Ratio (1993).
Den gådefulde folkelighed (1995) 100 sider.
Det glemte land (1997) 98 sider.
Nordens mytologi. Ti fortællinger (1998).
Manden og myten. Artikler og prædikener. (Til P.E.'s 90-års dag, 1998).
Poesi og livshistorie (1999).
Ord til tiden (2000).